

УДК 378.147:802/809

Калетнік А.А.

**"ДРУГИЙ АБРЕВІАТУРНИЙ ВИБУХ"
І МОВИ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ:
КІЛЬКА ЗАУВАГ ДО ХАРАКТЕРУ ПРОЦЕСУ**

Анотація. У статті розглядаються екстра- та інтралінгвальні відмінності двох хвиль так званого абревіатурного вибуху: першого – на межі XIX та XX століть, другого – на межі століть XX та XXI. Аналіз спирається на категорію мовних антонімій та об'єктивує соціальні й лінгвістичні причини творення абревіатур.

Ключові слова: абревіатура, абревіація, мовні антонімії, мови спеціального призначення, перший абревіатурний вибух, другий абревіатурний вибух.

Інформація про автора: Калетнік Антоніна Андріївна – кандидат філологічних наук; доцент кафедри історії та стилістики української мови; Інститут філології; Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Kaletnik A.A.

**"THE SECOND ABBREVIATION EXPLOSION"
AND LANGUAGES OF SPECIAL PURPOSE:
A FEW REMARKS TO THE NATURE OF THE PROCESS**

Abstract. The author in aspect of cognition of Ukrainian literary language's evolution and analyzes ekstra-and intralinguistic differences between the two waves of so-called abbreviation explosion. The material linguistically objectifies category of language antonyms that correlates with social causes of acronyms' creating. In comparison of abbreviations processes in Ukrainian, Belarusian and Russian languages it is possible to formulate the thesis about abbreviation processes as one of the manifestations of the analytic system of Ukrainian language.

Keywords: abbreviation, abbreviation process, language for special purposes, "first abbreviation explosion", "second abbreviation explosion".

Information about author: Kaletnik Antonina Andriyivna – PhD; associate professor of the department of history and stylistics of Ukrainian language; Institute of philology; Kyiv national Taras Shevchenko university.

Калетник А.А.

"ВТОРОЙ АББРЕВИАТУРНЫЙ ВЗРЫВ" И ЯЗЫКИ СПЕЦИАЛЬНОГО НАЗНАЧЕНИЯ: НЕСКОЛЬКО ЗАМЕЧАНИЙ К ХАРАКТЕРУ ПРОЦЕССА

Аннотация. В статье рассматриваются экстра и интралингвистических различия двух волн так называемого аббревиатурного взрыва: первый – на рубеже XIX и XX веков, второго – на рубеже веков XX и XXI. Анализ опирается на категорию языковых антиномий и объективирует социальные и лингвистические причины создания аббревиатур.

Ключевые слова: аббревиатура, аббревиация, языки специального назначения, первый аббревиатурный взрыв, второй аббревиатурный взрыв.

Информация об авторе: Калетник Антонина Андреевна – кандидат филологических наук; доцент кафедры истории и стилистики украинского языка; Институт филологии; Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.

У лінгвістичній традиції під аббревіацією (від лат. *Abbreviatio* – скорочення) розуміють особливий спосіб словотвору внаслідок якого виникають складноскорочені слова – аббревіатури [4]. Відповідно, в сучасній науці сформувалася та активно розвивається спеціальна галузь мовознавства – аббревіологія, що інтенсивно опрацьовує питання аббревіації [12]. Серед численних досягнень названої галузі знання водночас залишаються дослідницькі лакуни, які потребують уваги дослідників. Ідеться передусім про особливості аббревіації в хронологічно сегментованих періодах розвитку мови, зокрема на початку минулого століття і на початку нового тисячоліття.

Як відомо, один із перших дослідників лексичної аббревіації шведський лінгвіст К. Сунден, аналізуючи явище на

матеріалі англійської мови, називає дві основні причини появи абрєвіатур: перша – функціональна, або семіологічна, пов'язана з наміром мовця вербалізувати свій афективний (емоційний) стан; друга – практична, пов'язана з прагненням мовців заощадити ментальні зусилля [14]. У другому випадку маємо так званий *lex parsimoniae*, тобто закон заощадження, сформульований ще середньовічним схоластом-номіналістом Уільямом Оккамом: "Не слід залучати нові сутності без крайньої на те необхідності" – закон, або принцип, відомий ще як лезо Оккама.

Закон заощадження застосував також одним із перших для пояснення мовних змін (мінімалізація слів і морфем мовцями при постійному слововживанні) А. Шлейхер у 1894 р. [5]. Відтак, уже у XX ст. закон інтенсифікується в мовознавстві для пояснення причин мовних змін – це закон заощадження мовленнєвих зусиль (А. Мартіне), закон заощадження мовних засобів (О. Єсперсен). Відповідне формулювання зустрічаємо у Є.Д. Поліванова ще в 1928 р.: "Люди лінуються говорити посправжньому, у результаті чого мова спрощується" [9]. Зауважимо, що сьогодні жодна робота з проблем лексичної абрєвіації не залишає поза увагою цей закон.

Якщо вдатися до історичних аналогій – абрєвіація давня і тісно пов'язана з використанням алфавітного письма мовознавча проблема. Власне, можна було б сказати, що винайдене фінікійцями буквене письмо є за його природою абрєвіатурним, бо має графеми лише на позначення приголосних звуків, вокалізм же прочитується в усіх випадках лише за контекстом. Інакше кажучи, це консонантне письмо, яке скорочує передачу вокалізму. Однак у цьому випадку існує принципова різниця з подальшим грецьким удосконаленням (греки, як відомо, додумалися позначати буквами також і голосні звуки – надалі їх алфавіт стає основою сучасних латиниці та кирилиці). Річ у тім, що при абрєвіації в сучасному розумінні явища завжди елімінуються вже наявні графічні (а надалі – звукові) елементи, редукуються написання (а надалі – вимова), тоді як консонантне буквене письмо просто не має елементів для редукції. Загалом, це не заперечує можливості

фінікійських абревіатур. Більше того, сучасні абревіатури у великій кількості мають консонантне написання, що досить віддалено, але все ж таки нагадує принципи консонантного буквеного письма.

Скорочені написання стали використовувати в різних обставинах, але фактично з однієї причини – заощадження місця, коли його бракує для повного написання (на кам'яних плитах, монетах, вазах та ін.). Так, у грецькому іконописі широко вживалися контрактири (лат. *contractura* "стягнення, стяжіння") – скорочені написання слова за допомогою початкової та кінцевої літер (надалі названий принцип перейшов також до старослов'янської мови). Зважаючи на те, що йдеться про мови священні, які за своєю функціональною природою покликані обслуговувати релігійні та культові потреби суспільства, можна з достатньою мірою переконаності сказати, що наведені мовні одиниці є найдавнішими ілюстраціями абревіатур у мовах спеціального призначення (*IC XC* – Ісус Христос, *БМ* – Божа Матір, *І.Н.Ц.І.* – скорочений напис на зображеннях Розп'яття, зроблений трьома мовами (давньоєврейською, давньогрецькою, латинською) Понтієм Пілантом та ін.). Наголосимо, що абревіатури в цьому випадку набувають сакральної ваги.

Скорочення слів поширилося і в латинському письмі Стародавнього Риму: наприклад, *AUC* – *Annourbisconditae* "рік заснування міста", тобто 753 р. до н. е., коли було засновано Рим; антропоніми *A.*<*Aulus* (Авл), *D.*<*Decimus* (Децим), *T.*<*Titus* (Тит) та ін. Абревіатури використовувалися також для скорочення назв одиниць міри і ваги, а всі римські бронзові монети, карбовані до кінця III ст. н. е., мають на зворотній стороні букви *SC*<*Senatus Consulto* "указ римського сенату". За спостереженням дослідників, в юридичній мові абревіатури були настільки поширеними, що укладалися збірники скорочень (*Notae iuris*), які дійшли до середньовіччя [2].

З цієї причини, коли, відомий російський термінолог В.М. Лейчик констатує, що за дві тисячі років від початку нашої ери до середини XIX ст. з'явилося лише кілька абревіатур [6],

твердження науковця не видається переконливим. Хіба що йдеться різні підходи до розуміння природи мовної абрєвіації (зокрема, графічні скорочення слів і виразів не всі вважають абрєвіатурами [11]). Той же дослідник зазначає, що у XIX ст. абрєвіатур було вже кількадесят, а на останню чверть XX ст. їх накопичилося стільки, що для розвинених мов з'явилися словники скорочень, які фіксують по кілька тисяч абрєвіатур [7]. У будь-якому разі активність абрєвіації зросла настільки, що В.М. Лейчик має рацію, коли говорить про другий абрєвіатурний вибух .

На думку Н.Н. Сафонові, періодом першого абрєвіатурного вибуху став початок XX ст. (широке використання телеграфу під час Першої світової війни) й особливо – період після 20-х рр. минулого століття [10]. Тоді за той короткий час абрєвіація пройшла шлях "від маловживаного засобу скоротити текст, щоб менше платити за телеграму, до потужного способу утворювати слова нового революційного світу", коли "у російській мові революційної епохи набуває широкого розмаху процес збільшення мовного коду; природно, цей процес, як вочевидь, пов'язаний із скороченням тексту" [8].

Аналогічна думка розробляється дослідниками стосовно європейських мов, коли йдеться про їх сучасний розвиток: "Протягом останніх десятиліть у сучасних європейських мовах спостерігається тенденція до заощадження мовних засобів і вдосконалення мовної форми. Сутність "економного використання мови" полягає в забезпеченні передачі максимальної кількості інформації в одиницю часу. У зв'язку з цим сьогодні спостерігається "абрєвіатурний вибух" [1].

Абрєвіація продуктивно розглядається в сучасній теорії як мовна антиномія *код – текст* (до неї звертається, зокрема, М.В. Панов та виявляє себе в тому, що кожна абрєвіатура як нова одиниця коду має свій синонімчний аналог у формі слова або словосполучення, опорного для абрєвіатури: "... абрєвіація подвоювала і навіть потроювала інвентар коренів і основ, інвентар назв" [8]. Натомість текст, побудований з використанням абрєвіатур, стає значно коротшим. Звернімо,

.....
 наприклад, увагу на відповідники у митній термінології: *БМН та Брюссельська митна номенклатура*; *ВМД та вантажна митна декларація*; *ОМД та окрема митна декларація*; *ПМД та пасажирська митна декларація*; *ДМВ та декларація митної вартості* тощо, де лівий член наведених паралелей є меншим за кількістю використаних графічних одиниць, стислішим у комунікативному потоці, а отже відбиває універсальну тенденцію розвитку мови до синтетизму.

Водночас у суспільній комунікації в дію вступає ще одна антиномія – антиномія адресанта та адресата. Сутність її, як відомо, полягає в тому, що адресант мовлення намагається бути лаконічнішим у засобах вираження, але при цьому ризикує бути незрозумілим адресатом мовлення. Навіть за умови, що обидва – адресант і адресат – перебувають в одному абрєвіатурному полі. До уваги треба взяти ту обставину, що при очевидному заощадженні комунікативних зусиль, існує водночас необхідність попередньо завчити списки абрєвіатур, їх переліки, тлумачення, узгодити власну компетенцію зі словниками скорочень та абрєвіатур – інакше кажучи, засвоїти нові одиниці коду. Невипадково серед мовознавців поширене і критичне ставлення до думки, що мовні зміни визначаються законом заощадження мовних зусиль [3].

Процес абрєвіації, отже, має маятниковподібний характер: на одному кінці амплітуди спостерігається накопичення абрєвіатур, які заощаджують час і комунікативні зусилля мовців, натомість на протилежному кінці амплітуди ті ж самі абрєвіатури забирають час і зусилля мовців для створення тих же самих абрєвіатур та їх засвоєння. Стосовно мов спеціального призначення, зусилля концентруються в часі оволодіння професією (чи іншим родом спеціальних занять), а також при формуванні компетентностей певної сфери діяльності. В цілому ж можна спостерігати діалектику взаємодії двох мовних антиномій. Як зауважує М.В. Панов: "Антиномію коду і тексту у свою чергу не можна вважати нейтральною до соціальних взаємодій" [8]. Таким чином, можна резюмувати, що мова

постійно рухається на лезі Оккама, де її утримує сила тяжінь і протиаг мовних антиномій.

Звернемо увагу й на деякі характерні відмінності першого та другого абрєвіатурного вибуху. На зламі минулого століття як у російську мову, так і в українську, деякі інші слов'янські мови абрєвіатури прийшли для позначення нових соціально-політичних реалій: це назви партій, політичних течій, органів влади і самоврядування, назви явищ в освіті, у виробничо-технічних галузях та ін. Разом із тим значно розширилися соціальні страти носіїв літературної мови – доступ до освіти одержаловсе населення, а з освітою в мовленні людей закріплювався і новий за особливостями вербалізації код епохи.

Цей новий мовний код, насичений абрєвіатурами і названий пізніше по-російськи новояз (по-українськи новомова – зрештою в обох випадках калька з англ. Newspeak у романі-антиутопії Джорджа Орвела "1984"), засвоювався як оптимальний у рамках ліквідації неписьменності (*лікнеп*), фабрично-заводських училищ (*фабзавуч*), робітничих факультетів (*робфак*), участі в комсомольській (*комсомол*), партійній (рос. *КПСС*, укр. *КПРС*, *обком*, *партком* та ін.), профсоюзній (*профком*, *Облпрофспілка* та ін.), радянській діяльності (*райвиконком*) та ін. Водночас у суспільстві булий й інші соціальні страти, зокрема попереднє покоління соціуму, частина представників якого одержала гімназичну та університетську освіту, а тому не сприймала *новояз*, керуючись, зокрема, мовно-естетичними критеріями. Наприклад, абрєвіатура *сексот* від рос. *Секретный сотрудник* завдяки виразній фоносемантичній негативності стала лайливим словом, що не змінило негативний конотацій і сьогодні.

Зовсім інший характер має абрєвіатурний процес сучасності. По-перше, абрєвіатури як явище мовних інновацій давно увійшли в мову, засвоїлися нею і, продовжуючи утворюватися, не мають ефекту словотворчої новизни. В сучасній комунікації абрєвіатури лише інколи стають або об'єктом мовної гри, або підставою для іронії. Скажімо, відомий випадок з недавньої історії України на рівні іронічного

.....
 прочитання семантики з абрєвіатури *ПІСУАР* – Південно-Східна Українська Автономна Республіка та ін.

По-друге, соціальний субстрат мови принципово не розширюється, оскільки всі верстви і прошарки населення відносно рівномірно охоплені загальною середньою, спеціальною середньою, вищою освітою.

По-третє, компетенція мовців маркується передусім різницею між старшим та молодшим поколіннями і не має антагоністичного соціального складника. Молодь є більш лабільною щодо освоєння продуктів новітніх науково-технічних технологій, як і в цілому глобального розширення комунікативного простору.

По-четверте, частотною сферою формування і функціонування абрєвіатур стають мови спеціального призначення, звідки абрєвіатури, передусім завдяки медіа, експансивно поширюються у сферу загальнолітературної мови. Це проникнення стає маркером щоденного спілкування – дослідники говорять про інтелектуалізацію мови [13].

По-п'яте, актуалізується ідея О.О. Потебні про ближче та дальше значення слова. Звернімо увагу, що відбувається певна зміна вектору лексико-семантичних процесів у семантиці слова: якщо раніше тенденція виявлялася передусім у розширенні лексико-семантичної парадигми, то сьогодні цей рух часто визначається зворотнім вектором розвитку – функціональною спеціалізацією семантики слова. В цьому аспекті набувають значення і перспективи наукові дослідження з термінологізації та детермінологізації лексики національної мови, так і мов спеціального призначення.

Нарешті, особливістю новітнього етапу абрєвіатурної хвилі у порівнянні з тим, що відбувалося майже сто років тому, є активне запозичення іншомовних абрєвіатур (передусім англословних) у мови спеціального призначення. Характерно також, що українська мови адаптує іншомовні запозичення переважно безпосередньо, , як це було за першої абрєвіатурної хвилі. Показовою в цьому випадку є митна термінологія, що за своєю природою орієнтована на обслуговування внутрішніх та

зовнішніх економічних процесів, а тому певним чином слугує міжмовним корелятом відповідностей: *ADR* – European Agreement concerning the international = Європейська угода про міжнародні дорожні перевезення; *W.B.* або *w.b.* – waybill = товарно-транспортна накладна; *C/O* – certificate of origin = сертифікат походження товару; *DF* – dutyfree = безмитний; той, що не підлягає обкладанню митом; *G.C.* – general cargo = генеральний вантаж; *VAT* – value added tax = податок на додану вартість (ПДВ); *S/O* або *S/o* – ship owner = судновласник; *TIR* – Transports International Routiers = система міжнародних автомобільних товарів; *w'hse*– warehouse = товарний склад та ін. Більшість із таких абревіатур мають українські відповідники, що вживаються митниками у професійному спілкуванні, однак наголосимо: інтенсивність запозичення таких абревіатур достатньо висока. Типово такі запозичені абревіатури використовуються як і інша запозичена лексика в мові сучасного українця – *дьюті-фрі*, *тір*, *карнет АТА* (англ. Carnet Advanced Technology Attachment – міжнародний документ на тимчасове ввезення товарів) та ін.

Якщо узагальнити проблему, можна спостерегти, що проникнення в мови спеціального призначення абревіатур, створених на іншомовній основі, характеризує собою один із виявів глибинних законів розвитку національної мови – елементів аналітизму й синтетизму в її системі. Інтенсивний розвиток абревіації в мовах спеціального призначення дає достатньо підстав для твердження: абревіатурний процес, маючи свої довготривалі фази, відображає глибинні процеси розвитку системи української мови, як й інших мов сучасного глобалізованого світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барбашева С.С. Особенности перевода аббревиатур в англоязычном медицинском тексте (на материале терминологии кардиологии) / С.С. Барбашева, А.А. Авраменко // Известия Самарского научного центра Российской Академии Наук. – 2011. – Т. 13. – № 2 (4). – С. 911.

2. Бирюкова Е.А. Функционирование аббревиатур в современной речи : Дис. ... к. филол. н. / Е. А. Бирюкова. – М.: Моск. пед. гос. ун-т, 2007. – С. 15-17.
3. Будагов Р. А. Определяетли принцип економииразвитие и функционированиеязыка? / Р. А. Будагов // Вопросыязыкознания. – М., 1972. – № 1. – С. 17-36.
4. Клименко Н. Ф. Аббревіатура / Н.Ф Клименко // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во "Українська енциклопедія", 2007. – С. 7.
5. Конопкина Е.С. Минимизация слов и морфем какавлениясловообразования / Автореф. дис. ... к. филол. н. / Е.С. Конопкина. – Елец: Елецк. гос. ун-т имени И. А. Бунина, 2005. – С. 6.
6. Лейчик В.М. Люди и слова / В.М. Лейчик. – М. : Наука, 1982. – С. 47.
7. Лейчик В.М. Пиар и другие аббревиатуры / В.М. Лейчик // Русская речь. – М., 2002. – № 5. – С. 40.
8. Панов М.В. Труды по общему языкознанию и русскому языку. Т. 2 / Под ред. Е.А. Земской, С.М. Кузьминой. – М. : Языки славянской культуры, 2007. – С. 197.
9. Поливанов Е.Д. Русский язык сегодняшнего дня / Е.Д. Поливанов // Литература и марксизм. – М., 1928. – Кн. 4. – 203 с.
10. Сафонова Н.Н. Лексемы отаббревиатурного происхождения в современном русском языке / Н.Н. Сафонова // Современные проблемы науки и образования. Электронный журнал. – 2007. – № 2. – С. 84.
11. Словник скорочень в українській мові / Уклад. Н.Д. Гула та ін.; Ред.-упоряд. В.В. Жайворонок, М.М. Фещенко ; За ред. Л.С. Паламарчука. – К. : Вища шк., 1988. – С. 5.
12. Шаповалова А.П. Аббревиация и акронимия в лингвистике : научноездание / А.П. Шаповалова. – Ростов-на-Дону : Российский государственный педагогический университет, 2003. – 350 с.
13. Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови : теорія аналізу : монографія / Л. І. Шевченко. — К. : ВПЦ "Київський університет", 2001. – 478 с.
14. Sundén K. Contributions to the study of elliptical words in modern English / K. Sundén. – Upsala, 1904. – P. 49.

REFERENCES

1. Barbasheva S.S. *Peculiarities of the abbreviations' translation in English-language medical text (on the material of cardiological terminology)* [Osobnosti perevoda abbreviatur v anglojazychnom

medicinskom tekste (na materiale terminologii kardiologii)] / S.S. Barbasheva, A.A. Avramenko // Izvestija Samarskogo nauchnogo centra Rossijskoj Akademii Nauk. – 2011. – T. 13. – № 2 (4). – S. 911.

2. Birukova E.A. *Functioning of abbreviations in modern communication* [Funkcionirovanie abbreviatur v sovremennoj rechi] / Dis. ... k. filol. n. / E. A. Birukova. – M. : Mosk. ped. gos. un-t, 2007. – S. 15-17.

3. Budagov R. A. *Does the principle of economy determine development and functioning of the language?* [Opredeljaet li princip ekonomii razvitie i funkcionirovanie jazyka?] / R.A. Budagov // Voprosyazykoznanija. – M., 1972. – № 1. – S. 17-36.

4. Klimenko N. F. *Abbreviation* [Abreviatura] / N. F Klimenko // Ukrajinska mova. Enciklopedija. – K. : Vid-vo "Ukrajinska enciklopedija", 2007. – S. 7.

5. Konopkina E. S. *Minimization of words and morphemes as the phenomenon of word formation* [Minimizacija slov i morfem kak javlenie slovoobrazovanija] / Avtoref. dis. ... k. filol. n. / E. S. Konopkina. – Elec : Elec. gos. un-t imeni I. A. Bunina, 2005. – S. 6.

6. Lejchik V. M. *People and words* [Ljudi i slova] / V. M. Lejchik. – M. : Nauka, 1982. – S. 47.

7. Lejchik V. M. *PR and other abbreviations* [Piar i drugie abbreviatury] / V. M. Lejchik // Russkaja rech'. – M., 2002. – № 5. – S. 40.

8. Panov M. V. *Scientific works on general linguistics and Russian language* [Trudy po obshhemu jazykoznaniju i russkomu jazyku]. T. 2 / Pod red. E.A. Zemskoj, S.M. Kuz'minof / M.V. Panov. – M. : Jazyki slavjanskoj kultury, 2007. – S. 197.

9. Polivanov E.D. *Russian language today* [Russkij jazyk segodnjashnego dnja] / E.D. Polivanov // Literatura i marksizm. – M., 1928. – Kn. 4. – 203 s.

10. Safonova N. N. *Tokens abbreviated origin in modern Russian language* [Leksemy otabbreviaturnogo proishozhdenija v sovremennom russkom jazyke] / N.N. Safonova // Sovremennye problemy nauki i obrazovanija. Jelektronnyj zhurnal. – 2007. – № 2. – S. 84.

11. *Abbreviations in Ukrainian language* [Slovník skorochen v ukrajinskij movi] / Uklad. N.D. Gula ta in. ; Red-uporjad. V.V. Zhajvoronok, M.M. Feshhenko ; Za red. L.S. Palamarchuka. – K.: Vishha shk., 1988. – S. 5.

12. Shapovalova A. P. *Abbreviations and acronyms in linguistics: the scientific edition* [Abreviacija i akronimija v lingvistike : nauchnoe izdanie] / A.P. Shapovalova. – Rostov-na-Donu : Rossijskij gosudarstvennyj pedagogicheskij universitet, 2003. – 350 s.